

ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОГО ТЕРОРИЗМУ ТА ПОСТСЕКУЛЯРНА КУЛЬТУРА

Розглянуто різні прояви феномену сучасного релігійно мотивованого тероризму, досліджено неможливість однозначно визначити його статус у культурі постсекулярної доби.

Ключові слова: *тероризм, насильство, антикультура, постсекулярна культура, релігія і культура.*

Рассмотрены различные проявления феномена современно-го религиозно мотивированного терроризма, исследована невозможность однозначного определения его статуса в контексте культуры постсекулярной эпохи.

Ключевые слова: *терроризм, насилие, антикультура, постсекулярная культура, религия и культура.*

The paper considered the various manifestations of the phenomenon of contemporary religiously motivated terrorism, and investigated its status in the context of postsecular culture.

Keywords: *terrorism, violence, anticulture, postsecular culture, religion and culture.*

Констатуючи соціологічно засвідчений факт зростання в усьому світові релігійної активності протягом останніх десятиліть, слід відзначити, що ця активність є не тільки позитивною, але й негативною. Одним із деструктивних напрямів її реалізації стали прояви масового насильства, які безпосередньо чи опосередковано виправдовувалися релігійними мотивами. Формами маніфестації цього насильства були не тільки перманентні криваві конфлікти між прибічниками різних релігійних течій у нестабільних регіонах світу, але й безпрецедентні за своєю масовістю та жорстокістю терористичні атаки мирного населення, що відбувалися в далеких від місць безпосереднього релігійного протистояння світових мегаполісах.

Актуальність культурологічного дослідження феномену релігійно мотивованого насильства і, в першу чергу, тероризму, який розпочав «війну без правил» проти громадян багатьох країн на всіх континентах, зумовлена тим, що останній поступово суттєво змінює звичний для нас світ, викривлює та деформує політику й культуру, скеровує їх розвиток у непередбачуваному напрямі, нав'язуючи людству «конфліктну модель» розуміння міжрелігійних і міжкультурних взаємин. Для України, яка є поліконфесійною й полікультурною країною, культурологічні розвідки з означеної теми повинні виконувати охоронну функцію, оскільки кінцевою їх метою є виявлення слабкостей у ментальних основах суспільства та в культурній політиці, на базі якої розбудовується

сучасна українська держава, потенційно вразлива для всіх спокус та загроз, із якими мають справу також ті країни, які не зуміли вчасно запобігти перетворенню своїх громадян на релігійно мотивованих терористів, і ті, що зазнали нападу зі сторони останніх.

Метою статті є відстеження передісторії сучасного релігійно мотивованого тероризму, виявлення його базових характеристик, постановка питання щодо коректності розгляду релігійно мотивованого тероризму як не антикультурного явища, а феномену постсекулярної культури.

Зважаючи на численні й різноманітні виявлення релігійно мотивованої терористичної активності у світі в останні двадцять років, зосередимо увагу на аналізові лише трьох подій, які є репрезентативними, оскільки дозволяють відстежити специфіку проявів загального феномену релігійно мотивованого тероризму в контексті різних культур та «терористичної логіки». Конкретніше, розглянемо випадок газової атаки в токійському метро, здійснену adeptами секти «Аум-Сінрікьо» в березні 1995 р., напад «Аль-Каїди» за допомогою літаків на американські міста 11 вересня 2001 р. та подвійний теракт у Норвегії, скоєний у липні 2011 р. «правим» радикалом Андреасом Брейвіком.

Як зазначає сучасний російський дослідник С. Борисов, феномен тероризму «достатньо вивчений з позицій багатьох соціально-гуманітарних наук, але, якщо не зважати на деякі філософсько-культурологічні праці, він майже не досліджений у філософсько-культурологічному, релігієзнавчому та культурно-антропологічному аспектах» [1, с. 8]. Погоджуючись із такою фактовою оцінкою стану культурологічної розробки проблематики тероризму, серед безлічі досліджень, окрім дисертації самого С. Борисова, відзначимо як важливу для розкриття нашої теми працю американського дослідника Б. Хоффнера [2], у якій проаналізовано історію тероризму, наведена його типологія, визначені політичні, психологічні та соціокультурні аспекти цього явища. Важливою є й присвячена проблематиці «тероризму, влади та насильства» міждисциплінарна антологія текстів західних і українських авторів, опублікована в окремому номері львівського культурологічного часопису «І» [3]. Ця українська антологія, як і антологія текстів французьких інтелектуалів [4], та праці, у яких до обговорення феномену тероризму долучались окремі філософи [5], виникла як реакція світових гуманітаріїв на події 11 вересня 2001 р. в США. Взагалі слід відзначити, що саме американська трагедія найповніше висвітлена та проаналізована в літературі, теракти в Японії розглянуті переважно в загальних працях [2], а статті філософа пост-марксиста С. Жижека [6], українського культуролога М. Найдорфа [13], російського аналітика П. Прохорова [14] описують шокуючий теракт у Норвегії. Стосовно ж аналітики

релігійних аспектів тероризму, то вона наявна в статтях українських авторів А. Аріостової [7] та В. Єленського [8].

У сучасному українському законодавстві поняття «тероризм» визначається як «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства — захоплення заручників, підпали, вбивства, тортури, залякування населення й органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [10]. Але в перші роки Великої французької революції, коли виник цей термін, «за іронією долі, тероризм у своєму первинному значенні був тісно пов'язаний з ідеями добродетельності й демократичними поглядами», а «єдиною його метою і виправданням слугувало створення «нового й кращого суспільства» замість старої, невиліковно корумпованої й недемократичної політичної системи» [2, с. 8]. Пізніше термін «тероризм» став позначати будь-які злочини проти офіційної влади з відкритим кримінальним підтекстом, а потім, із середини XIX ст., у борців італійського національного руху з'явилася теорія про терор як «пропаганду дією», ефективнішу, ніж мирні заклики до революційного повстання. Таке розуміння тероризму сповідували й російські народовольці, й українські терористичні угруповання початку XX ст.

У 30-х рр. XX ст. значення терміна «тероризм» знову змінилося. Тепер він позначав масові репресії в тоталітарних державах, але вже після Другої світової війни терор знову став «революційним»: його почали активно використовувати «борці за свободу», тобто представники антиколоніальних рухів на Близькому Сході та в Африці. У 70-х рр., тероризм асоціювався з діяльністю лівих угруповань, що розпочали збройну боротьбу проти пануючої на Заході капіталістичної системи. Перетворення тероризму на «міжнародний» датується 1968 р., коли палестинські терористи з метою привернення уваги світової спільноти до палестино-ізраїльського протистояння захопили пасажирський лайнер ізраїльської авіакомпанії «Ель-Аль», який прямував із Риму до Тель-Авіва.

Сучасний релігійний тероризм, який продовжує тисячолітню історію специфічного релігійного насильства, — це явище, що виникло лише наприкінці секулярного XX ст., коли, як зазначено вище, терор мав переважно не релігійні, а етнонаціональні й ідеологічні мотиви. Поновлення релігійної мотивації тероризму пов'язується з перемогою ісламської революції в Ірані, де після 1979 р. виникли перші «сучасні» релігійні терористичні групи, що набули можливості реалізувати ідею релігійної війни «джихаду» проти «невірних» як елементу політики ісламської держави.

Відзначивши, що «з 1980-х релігійний тероризм був пов'язаний з більшістю світових релігій, а також з менш значними сектами

й культурами» [2, с. 109] та що вже на початок ХХІ ст. кількість релігійно вмотивованих терористичних угруповань зросла майже до 68 % від їх загальної кількості (170) [7], стисло охарактеризуємо три обрані для аналізу акти релігійно вмотивованого терору.

Теракт, здійснений сектою «Аум-Сінрікьо» («Вища істина») з використанням газу зарину в токійському метро 20 березня 1995 р., призвів до загибелі 12 та травмування більше 5000 осіб. Особливістю цього теракту було не тільки те, що він скоєний адептами штучно створеного синкретичного релігійного руху, але й у способі, який обрав лідер організації Секо Асахара для знищення мирних громадян своєї країни: уперше в історії людства секта використала для терористичної атаки вироблену власноруч хімічну зброю. Ідеологія заснованої в 1987 р. організації Асахари базувалася на поєднанні різноманітних елементів буддизму, індуїзму та християнських апокаліптичних поглядів, а також пророцтв Нострадамуса і традиційного для частини японського суспільства антиамериканізму. У Японії, де на момент виникнення секти вже налічувалося близько 183 тис. різних культів, вона мала величезний успіх, залучивши до своїх лав тисячі молодих японців, більшість із яких були випускниками престижних університетів, розчарованими в суспільстві, захопленому лише кар'єрою, технологіями й зароблянням грошей. Філіали секти були відкриті в багатьох країнах, а її адепти масово з'явилися також у Росії та Україні. Асахара запропонував послідовникам варіант східного «духовного» вчення, мета якого «звільнення людей від хвороб, досягнення щастя в цьому світі, Просвітлення й Визволення» [11]. Однак доповненням до цієї частини «вчення істини» була також доктрина про швидке наближення Апокаліпсису та спасіння в битві зі «світовим злом» (яке втілювали в собі США та всі ті, хто не визнавав ідей Асахари) лише «обраних», котрі сліпо підкорюються волі вчителя та месії, яким назвав себе харизматичний лідер. У 1993 р. Асахара започаткував програму з накопичення сектою всіх видів традиційної та нетрадиційної зброї для «запобігання Апокаліпсису». Фінансові можливості секти були настільки великі, що вона планувала розпочати роботи зі створення не тільки хімічної, але і ядерної зброї з метою пізніше здійснити політичний переворот у Японії та розпочати війну проти сил «зла» в усьому світі. Газова атака в метро, однак, не була початком цієї «останньої» війни, а стала лише спробою секти відволікти від себе увагу поліції, яка почала розслідування її злочинної діяльності.

На відміну від теракту в Японії, який мав відносно локальний характер і переважно внутрішній резонанс, теракт 11 вересня 2001 р. в США призвів до загибелі 3000 осіб, що викликало шок у більшій частині людства (за виключенням близькосхідних супротивників політики Америки). Вказуючи на медіаефект, який

виник унаслідок можливості спостерігати руйнацію атакованих літаками веж WTC у прямій міжнародній телетрансляції, видатний німецький філософ Ю. Габермас оголосив нью-йоркський теракт «першою весвітньою історичною подією в прямому значенні цього слова» [5, с. 28]. Можна відзначити такі особливості цього теракту. По-перше, його здійснено не тільки з використанням сучасної техніки (літаків) замість зброї, але й за участю терористів-смертників, які керували цією зброєю. По-друге, теракт планувався так, щоб дати максимальний символічний та медійний ефект. По-третє, ідеологічною основою атаки смертників стала доктрина ісламського «джихаду» — священної релігійної війни проти «невірних». По-четверте, теракт був запланований і скоєний транснаціональною терористичною організацією, яка добре пристосувалася до дій в умовах глобалізації. Мотивами теракту, записаними в установчому документі «Аль-Каїди» під назвою «Джихад проти євреїв і хрестоносців», були незадоволення арабського світу підтримкою Америкою політики Ізраїля, втручанням американського уряду у внутрішні справи арабських держав і присутністю військ США на території священної для мусульман землі Саудівської Аравії. Фактично цей текст, згідно з яким «убивство американців — як військових, так і цивільних, а також їхніх союзників — це обов'язок кожного правовірного мусульманина, який повинен використовувати для цього будь-яку відповідну можливість, де б він не перебував», був оголошенням тотальної війни проти народу Америки [12].

Характеризуючи терористичний акт, скоєний «культурологічним убивцем» [14] Андерсом Брейвіком, жертвами якого під час вибухів в урядовому кварталі Осло та розстрілів молодіжного табору на острові Утойя стали 77 осіб, слід зазначити, що особливістю цього подвійного теракту було те, що він відбувся в благополучній країні північної Європи, був спланований та здійснений однією людиною, мав як політичний (антимультікультуралізм), так і релігійний (квазіхристиянський антиісламізм) мотиви. Терорист, суд над яким розпочався нещодавно в Осло, не визнає своєї вини, стверджуючи, що він є не холоднокровним злочинцем, а «лицарем ордену тамплієрів», який розпочав свій «хрестовий похід» проти «мусульманської змови» в Європі та всіх тих, хто інтелектуально чи політично сприяє перемозі цієї змови, тобто філософів лівого напрямку, мультикультуралістів, владних інституцій Євросоюзу й інших громадян, котрі активно або пасивно підтримують ідеї мирного співіснування представників різних націй у Європі. Свої аргументи Брейвік виклав на 1500 сторінках маніфесту під назвою «1983. Європейська декларація незалежності». Цей текст на перший погляд дуже нагадує велетенську дисертацію з культурології, оскільки наявні культурологічна постановка проблеми,

огляд та критика відповідних джерел, теоретичні, філософські, політологічні та соціологічні екскурси, також додаються списки літератури, практичні рекомендації щодо реалізації плану націоналістичного «очищення» Європи. За задумом Брейвіка, теракт та відкритий суд над ним є вдалою маркетинговою стратегією з утілення ідеї квазіхристиянського «джихаду» у свідомість обезволенних мультикультуралістом європейців.

Якщо після всього сказаного спробувати визначити окремі загальні ознаки релігійно мотивованого тероризму, які свідчать про його велику небезпеку для суспільства та культури, то можна відзначити, що: 1) на відміну від секулярного тероризму, пов'язаного з політичними, моральними чи практичними нормами, релігійно обґрунтований тероризм нічим не стримується: для нього не існує загальнолюдських норм і культурних цінностей — натомість він визнає своїм священним обов'язком нести насильство всім тим, хто не сповідує однієї з терористами релігії або не входить до їхньої релігійної громади; 2) поширенню релігійно мотивованого тероризму складно запобігти, оскільки він не тільки паразитує на релігійних почуттях людей, їх бажанні виконувати «святу справу», але й удало адаптується до умов глобалізації, утворюючи законспіровані «мережеві, децентралізовані структури різного типу зі стійкими каналами переміщення й перерозподілу ресурсів (економічних, фінансових, кадрових тощо) всередині мережі» [7]; 3) релігійно мотивований тероризм тяжіє до максимальної ефективності й ефектності своїх дій, для чого без жодних вагань намагається використовувати високотехнологічну зброю й активно застосовує специфічні медіатехнології, що сприяють поширенню терористичних ідей у світі, залякувати та деморалізувати населення нагнітанням атмосфери незахищеності, невротичного страху, масової істерії та суспільної паніки.

Намагаючись з'ясувати, яке відношення релігійно мотивований тероризм має до постсекулярної культури, тобто форми культури, яка нині стверджує своє існування в глобальному масштабі внаслідок того, що релігія знову стає повноправним агентом культурного впливу не тільки в традиційних, але й у постіндустріальних секулярних суспільствах, можна констатувати, що це питання є дискусійним: у культурологічних дослідженнях нині немає єдиної точки зору щодо того, коректно взагалі розглядати тероризм як культурний феномен чи ні. Якщо розуміти «культуру» як простір позитивних відносин, тобто відносин, які щось стверджують, то тероризм не є «культурою». Його слід розглядати як «аккультуру» або «антикультуру», і, відповідно, релігійно мотивований тероризм не стосується постсекулярної культури. Але якщо прийняти небезпідставну точку зору А. Флієра, котрий стверджує, що «заборона, покарання і навіть убивство — це такі

самі тривіальні функції культури, як виховання й освіта. Гільйо-тина — такий же інструмент культури, як і скрипка» [9, с. 250], то тероризм слід розглядати як культурне явище, яке є маніфестацією постсекулярної культури, аналогічною за своїм культурним статусом, наприклад, із релігійно ангажованим кінематографом Андрія Тарковського. Утім, створення теорії постсекулярної культури, в рамках якої можливо коректно описати релігійно мотивований тероризм та фільми Тарковського як одночасно проявлені феномени постсекулярної культури, це делікатна справа, яка потребує додаткових ґрунтовних досліджень та відповідної методології, а, можливо, також перегляду базових категорій і концептуальних основ усієї культурологічної науки.

Сучасний релігійно мотивований тероризм — це цілком реальна загроза не тільки для окремих людей чи окремих країн, але й для людства в цілому, оскільки, як свідчить наведений нами матеріал, і традиційні релігії, і новітні релігійні рухи, репрезентовані нині по всій планеті, потенційно несуть у собі можливість виправдати жахливі акти насильства, масштаб яких може бути значно більшим, ніж це було в минулому. Основою ідеології релігійно мотивованого тероризму (що пояснює масовість жертв терактів цього типу) є чорно-біле бачення світу, де всі, хто не поділяє або ігнорує погляди терориста та його релігійні переконання, ототожнюються зі «світовим злом». Його дозволяється знищувати будь-якими засобами, навіть хімічною або ядерною зброєю, бо терорист ототожнює свої дії з дією Бога-Карателя, у якого немає місця для поблажливості до співвітчизників, жінок та дітей, немає вибачення «невірним», навіть якщо ним буде батько чи мати терориста. Як свідчить випадок Андреаса Брейвіка, який проголосив свій «хрестовий похід» проти імігрантів з ісламських країн у відповідь на «джихад» «Аль-Каїди», одне релігійно мотивоване насильство в сучасному світі породжує інше, і ніхто не може передбачити, наскільки тривалим буде цей цикл і чи буде він колись зупинений.

В Україні, де є осередки, мабуть, усіх нових і старих релігійних рухів, існують групи ісламських фундаменталістів і різні «праві» націоналістичні угруповання, що відкрито чи завульовано поділяють ідеологію Брейвіка і мають неабияку популярність серед молоді, загроза релігійно мотивованого тероризму є достатньо високою. «Нинішня Україна — держава з величезним потенціалом культурного протистояння. І хоча нині воно є відверто дрібним порівняно з конфліктами «християнство-іслам» чи «Європа-прибульці», в перспективі, якщо нічого не зробити, може набути найсерйозніших форм» [15]. Безперечно, релігію в нашій країні слід захищати від спроб її використання для розпалювання будь-якого протистояння, і це повинно стати не просто риторикою стосовно

«чужих проблем», а одним із напрямів культурної політики України, яку необхідно розбудовувати з урахуванням як досягнень, так і невдач західного «мультикультуралізму» та європейських спроб створення толерантного постсекулярного суспільства.

Хоча статус тероризму взагалі й релігійно мотивованого тероризму зокрема ще й досі залишається невизначеним у рамках культури, подальший розгляд його в контексті проблематики постсекулярності може бути плідним як у теоретичному, так і в практичному сенсі. Серед іншого в подальшому слід дослідити тему релігійно мотивованого тероризму в кінематографі та літературі останніх десятиліть, що надасть змоги докладно простежити вплив цього явища на сучасну культуру.

Список літератури

1. Борисов С. Н. Философско-культурологический анализ феномена терроризма в мире традиционализма и современности / С. Н. Борисов Дис. канд. филос. наук по спец. 09.00.13 — «Религиоведение, философская антропология, философия культуры». — Белгород: БГУ, 2005. — 162 с.
2. Хоффман Б. Терроризм — взгляд изнутри / Б. Хоффман. — М.: Ультра. Культура, 2003. — 264 с.
3. Ї: Незалежний культурологічний часопис. «Насильство. Влада. Терор» . — 2002. — № 25. — 320 с.
4. Мир в войне: победители и побежденные. 11 сентября глазами французских интеллектуалов. — М.: Фонд «Прагматика культуры», 2003. — 203 с.
5. Philosophy in a time of terror: dialogues with Jrgen Habermas and Jacques Derrida / [interviewed by] Giovanni Borradori. — Chicago: The University of Chicago Press, 2003. — 207 p.
6. Жижек С. Казус Брейвика, или чего хочет Европа? [Электронный ресурс] / С. Жижек. Режим доступа: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Kazus-Brejvika-ili-chego-hochet-Evropa>
7. Аріостова А. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму [Електронний ресурс] / А. Аріостова. Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html>
8. Єленський В. Хто і кому молитиметься у ХХІ столітті від Різдва Христового / В. Єленський // Критика. — 2009. — №. 1 — 2. — С. 14-19.
9. Флиер А. Я. Культура как репрессия / А. Флиер // Фундаментальные проблемы культурологии: В 4 т. Том I: Теория культуры / отв. ред. Д. Л. Спивак. — СПб.: Алетейя, 2008. — С. 242-251.
10. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.182.0>
11. Аум Синрикё [Электронный ресурс]. Режим доступа:<http://sinrikyo.livejournal.com/>
12. Jihad Against Jews and Crusaders [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>

13. Найдорф М. Н. Сугубо частный террор (массовый расстрел в Норвегии). [Электронный ресурс] / М. Найдорф. Режим доступа: http://sites.google.com/site/marknaydorftexts/general_articles/sugubocastnyj-terror
14. Прохоров П. Что будет с Норвегией после терактов. [Электронный ресурс] / П. Прохоров. Режим доступа: http://slon.ru/world/chto_budet_s_norvegiey_posle_teraktov-604299.xhtml
15. Комаров Л. Террорист Брейвик и угроза для Украины [Электронный ресурс] / Л. Комаров. Режим доступа: <http://glavred.info/archive/2012/04/24/145411-0.html>

Надійшла до редакції 22.05.2012 р.